

Evropská identita v informační společnosti

Petr Očko¹

Žijeme v globalizovaném světě, v němž rozvinuté možnosti komunikace přibližují každého jednotlivce problémům, rizikům, zdrojům a příležitostem na celé planetě. Díky množství a rychlosti přenosu informací a novým možnostem jejich transformace do různých symbolů, jež mohou být zase dále zpracovávány, je dnešní společnost často obdařována přívlastkem „informační“. Ne všichni obyvatelé této planety mohou využívat možností této informační společnosti stejnou měrou. Pokud žijeme ve správné zemi a jsme dobře vybaveni – technickými prostředky a určitými znalostmi – máme velkou pravděpodobnost, že budeme využívat spíše příležitostí a výhod než strádat problémy, jež globalizace přináší. Avšak ať žijeme kdekoli, nemůžeme se vyhnout tomu, že se nás čím dál více dotýkají i rizika globalizačních procesů – ať už jde o rizika bezpečnostní či sociální a ekonomická, jako např. zvýšenou pravděpodobnost ztráty zaměstnání díky větší mobilitě kapitálu i pracovních sil. Zejména pokud nedisponujeme jedním z výše zmíněných atributů – určitými znalostmi, resp. vzděláním nutným pro aktivní zapojení do informační společnosti – tyto sociálně-ekonomické hrozby pro nás rostou.

Zdá se, že globalizace redefinuje mnohé zaběhnuté instituce a koncepce. Po rozpadu východního bloku a bipolární geopolitické koncepce se stále více hovoří také o krizi národního státu a mnohé události ve světě jakoby verifikovaly populární koncept Samuela Huntingtona o střetu civilizací definovaných zejména náboženskými okruhy. Na druhé straně nemůžeme tvrdit, že národní stát je mrtev a také národnostní spory jsou mnohde stále zdrojem tragických konfliktů. Evropské státy jsou dnes v historicky nevídané míře postaveny na národním principu, jakkoli směřují určitým způsobem k integraci. Principy evropské integrace jsou však do značné míry determinovány dobou jejího faktického počátku – tedy 50. let 20. století – a aplikovatelnost těchto principů na dnešní situaci je mnohdy sporná.

Evropa, kolébka „západní“ civilizace, ztrácí určující vliv na světové dějiny a projekt posílení její váhy ve světě – Evropská unie – se utápí v nekonečných sporech a bobtnajících byrokratických strukturách. Je zde zřejmé napětí mezi institucionální strukturou industriálního státu a novými výzvami, jež přináší globalizace v rovině politické, ekonomické, sociální či v otázce zajištění bezpečnosti obyvatel. Existuje cesta, jak toto napětí překonat a vymanit se ze starých struktur a nedovolit přitom, aby globalizační procesy úplně rozložily některé základní hodnoty a principy, na kterých je evropská společnost postavena?

Podle mého názoru, a další text se tento názor bude snažit osvětlit, tato cesta existuje. Musí ale nutně začít „zespodu“, od jednotlivce, občana. Od redefinice přístupu k identitě každého z nás i k systémům vzdělávání a výchovy uplatňovaným v jednotlivých národních státech. Tento nový přístup k identitě musí být doprovázen také změněným pohledem na gramotnost potřebnou pro aktivní účast občanů v dnešní společnosti, kterou pro její nejvýznamnější nový nárok – výrazně zvýšený požadavek na schopnost přijímat, zpracovávat a předávat informace v různých kontextech – nazývám *společností informační*. Jen na tomto základě je možno stavět institucionální struktury schopné zajistit politicky, sociálně i eko-

1 Ing. Petr Očko je absolventem VŠE Praha a studentem doktorského studia na Ústavu informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty UK Praha.

nomicky udržitelný rozvoj společnosti ve 21. století. Jde o přeměnu společenské smlouvy o správě věcí veřejných podobný tomu, jaký proběhl na konci 18. století při přerodu feudálních agrárních států na průmyslové národní státy postavené na kapitalistickém duchu podnikání a směřující k liberálně-demokratickému zřízení.

Paralela s tímto přerodem je významná jako východisko této úvahy s ohledem jak na formování identity občanů, tak na nároky na gramotnost vyžadované informační společností v kontrastu se společností industriální. Ernest Gellner tuto situaci popsal ve vztahu k národním státům při analýze vzniků národů a nacionalismu v průběhu 18. a 19. století: „Možnost zaměstnání, důstojnost, bezpečnost a sebeúcta jednotlivců, zpravidla a pro většinu lidí nyní závisí na jejich *výchově*; a hranice kultury, v nichž byli vychováni, jsou také hranicemi světa, v němž mohou dýchat, morálně i z hlediska zaměstnání. Výchova člověka je jeho daleko nejcennějším majetkem, a vskutku mu propůjčuje jeho totožnost.“² Z toho plyne další významný závěr – kdo je schopen ovlivňovat vzdělávací a, v širším kontextu, výchovné systémy, má také možnost ovlivnit identitu členů dané společnosti a díky tomu získává velikou moc. To není nová myšlenka, ale je vhodné si ji na počátku uvědomit: formování identity občanů každého moderního státu je z ekonomických i politických důvodů důležitým instrumentem vládní moci. Z mnoha důvodů se tyto vzdělávací, resp. výchovné systémy kryjí ve většině případů s národními státy a ačkoliv nutnost existence těchto systémů je z různých (níže naznačených) důvodů nezbytná, neznamená to, že by nebyly zneužívány. Vznik národních států má hluboké kořeny a tento text je nemůže postihnout detailně všechny. Blíže jsou zde však rozvedeny ty, jež mají zvláštní vliv na utváření osobnosti občana a ty, jež již zřejmě neodpovídají podmínkám fungování dnešní společnosti.

Globalizace modernity

Jaké jsou ony podmínky fungování dnešní společnosti? Jaká je její povaha? Existuje nespočet konceptů a studií, jež se snaží rozebrat to, jaké principy jsou v základech dnešní společnosti či to, jak se změnila či nezměnila oproti moderní společnosti průmyslové formované přibližně od druhé poloviny 18. století. Bývá nazývána post-moderní, post-industriální či post-kapitalistická, podle toho, které její charakteristiky chce daný autor zdůraznit. Předpoklad „post“ odkazuje k tomu, že jsme překonali období modernity a mění se příslušné kvalitativní atributy fungování společnosti. Je možno diskutovat, zda jsou změny natolik zásadní, aby si současná realita prefix „post“ zasloužila. Je jisté, že některé principy, jež do společnosti vnesla modernita, jak budou charakterizovány dále, jsou stále platné. Nicméně, jak bude také specifikováno v dalším textu, kvalitativní i kvantitativní atributy některých mechanismů fungování společnosti a kontext, do něhož jsou zasazeny, se bezpochyby mění. Zygmunt Bauman například nazývá dnešní situaci *tekutou modernitou* právě s odkazem na změněné atributy některých společenských mechanismů. Jak říká, „bylo by nemoudré popírat nebo dokonce bagatelizovat zásadní změnu, kterou nástup ‚tekuté modernity‘ pro lidskou situaci znamenal. Održenost a nedosažitelnost systémové struktury společně s nestrukturovaným, tekutým stavem aktuálního dějiště životní politiky změnily tuto situaci radikálním způsobem a žádají si přehodnocení starých konceptů, které dosud tvořily rámec jejich příběhů. Dnes jsou takové koncepty zaživa mrtvé jako zombie. Je praktickou otázkou, zda jejich vzkršení, třebaže v nové podobě nebo inkarnaci, je proveditelné; a jestliže možné není, jak jim uspořádat decentní a efektivní pohřeb.“³

2 Viz Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*. Hřibál Praha, 1993, str. 47.

3 Viz Bauman, Z.: *Tekutá modernita*. Praha, Mladá Fronta, 2002, str. 20.

O míře změn a jejich dopadech na konkrétní koncepty a instituce je možno debatovat. Neoddiskutovatelné však je: dnešní svět se globalizoval a žijeme tedy, jakkoli se jedná o až příliš populární pojem, v době *globalizace* – a to je východiskem k další argumentaci v tomto článku. Pokud globalizaci předběžně *definujeme z hlediska technického*, můžeme říci, že je důsledkem mohutného rozvoje informačních a komunikačních technologií, jež umožnily zásadní snížení nákladů pružné přepravy zboží, peněz, lidí a informací, což v přímé souvislosti znamenalo také společenské a kulturní změny a transformaci vlastností světové ekonomiky.⁴

Zatímco technologické změny, které *zapříčinily* globalizační proces, jsou v první řadě instrumentálního charakteru, a nejviditelnějším jejich projevem je globalizace v ekonomické oblasti, opravdu zásadní kvalitativní změny nastávají v jejich důsledku v oblasti sociální, resp. kulturní. Sociolog Anthony Giddens klade při analýze globalizace důraz na problematiku *časoprostorového rozpojení* v životě společnosti: „konceptuální rámec časoprostorového rozpojování orientuje naši pozornost na komplexní vztahy mezi *lokálními zapojeními* (okolnostmi spolupřítomnosti) a *interakcí na dálku* (spojení přítomného a nepřítomného).“⁵ Tyto vztahy se stávají v dnešní době díky vysoké míře časoprostorového rozpojení „rozvolněnými“ a globalizací tak míní právě tento proces rozvolňování, díky kterému se vazby mezi různými sociálními kontexty propojují po celém světě. Globalizace tedy může být podle něj *definována* jako: „zintenzívnění celosvětových sociálních vztahů, které spojují vzdálené lokality takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se mnoho mil daleko a naopak. Jde o dialektický proces, protože tyto místní události se mohou vyvíjet zcela opačně než velmi vzdálené vztahy, které je formují.“⁶ Zdůraznil bych zde faktor rozporuplnosti globalizace, kde každá aktivita působí jisté důsledky, jež ovšem nemusí být jednoduchou a přímou reakcí na daný akt, ale rezonují v odezvě celou komplexností „rozvolněných“ vazeb. Oddělení a přeuspořádání vazeb času a prostoru (*časoprostorové rozpojení*) úzce souvisí s *vyvazováním* sociálních systémů (vytržením z lokálních sociálních kontextů) postavených na principu *reflexivity* (každý nový poznatek je příspěvkem pro kritické zhodnocení stávajícího lidského vědění) – všechny tyto faktory jsou zdrojem jedinečné *dynamiky* moderních institucí v kontrastu k rigiditě a lokální vázanosti institucí společností „tradičních“. A s růstem dynamiky těchto institucí souvisí také změna charakteru vztahů mezi jednotlivými aktéry sociálních systémů – na rozdíl od tradiční společnosti založené na pevné hierarchické struktuře, má forma organizace vztahů dnešní společnosti stále více *síťový* charakter, kde spíše než řízení a subordinace, převládají principy kooperace a koordinace.

Jak již jsem shrnul dříve⁷, časoprostorová rozpojení či reflexivní charakter poznání přispívají ke zvýšení proměnlivosti a komplexity světa – globalizovaná modernita však obsahuje mechanismy, jež umožňují orientaci ve světě a participaci na jeho utváření a také určitý druh jistoty, která je však jiného charakteru než jistoty náboženství či tradice v předmoderních společnostech, či jistota zakotvení jedince v identitě národního státu. Giddens je nazývá *vyvazující mechanismy* – tedy síly, jež vytrhávají sociální vztahy z jejich bezprostředních kontextů. Můžeme rozlišit alespoň dva typy takovýchto mechanismů: expertní systémy – realizované technické systémy nebo odborné expertizy, jež organizují velké oblasti fyzického a sociálního prostředí, ve kterém dnes žijeme; symbolické znaky – prostřed-

4 Viz např. Jeníček, V.: *Globalizace*. Řada studií Aktuální otázky světové ekonomiky, Praha, VŠE, 2000, str. 3–4.

5 Viz Giddens, A.: *Důsledky modernity*. Praha, SLON, 1998, str. 62.

6 Tamtéž.

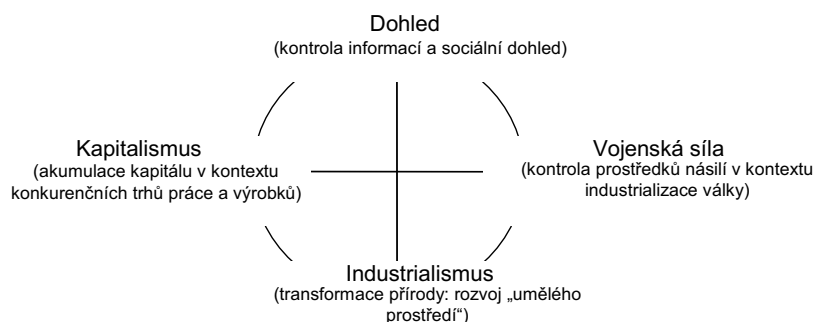
7 Viz Dombrovská, M. – Očko, P.: *Vzdělávání v informační společnosti*. Sborník z konference 26.–27.4.2002, FSV UK Praha, 2002, str. 359–364.

ky styku, které se mohou šířit bez ohledu na specifické charakteristiky jednotlivců nebo skupin, kteří je používají ve styčném bodě. Možnost a schopnost jejich využívání je v současnosti bezpochyby nutnou podmínkou pro úspěšné využití příležitostí, jež globalizace přináší. A naopak – absence těchto možností a schopností odsuzuje jednotlivce do role pasivního příjemce rozmarů globalizačních procesů se všemi důsledky z toho plynoucími.

Zrození moderního státu

Proces globalizace není možno zužovat jen na technickou či ekonomickou dimenzi, ale projevuje se ve všech kontextech života dnešní společnosti (proto chápat dnešní společnost jako „post-industriální“ či „post-kapitalistickou“ je vhodné pouze při vymezení předmětu zkoumání na technickou či ekonomickou stránku věci). Pokud se zde tedy pokusíme o komplexní pohled, je potřeba především definovat institucionální rámec, na němž je založena dnešní společnost – ačkoli se realita mění, je za východisko třeba považovat *klasickou* institucionální strukturu moderního státu. Anthony Giddens ji definuje jako vzájemně provázaný systém čtyř dimenzí:

Institucionální dimenze modernity

Budeme-li sledovat Giddensův pohled na systém vztahů mezi institucemi⁸, tak *kapitalismus* znamená oddělení ekonomiky od politiky na pozadí rozvoje konkurenčních trhů práce a výrobků. *Dohled* je naopak podstatný pro všechny typy organizace spjaté se vzestupem modernity, zvláště pro národní stát, jenž byl historicky provázán s kapitalismem v jejich společném vývoji. Podobně existují těsné a podstatné vztahy mezi mechanismy dohledu rozvíjenými národním státem a změněnou povahou *vojenské síly* v moderní době. Úspěšný monopol moderního státu na prostředky násilí se opírá o dlouhodobé dodržování trestního zákoníku a o kontrolu odchylek od něho. Armáda přestává být oporou nadvlády civilních představitelů moci uvnitř státu a ozbrojené síly jsou většinou „orientovány navenek“ – na jiné státy.

Postupujeme-li dále po Giddensově „kruhu“, jsou zde přímé vztahy mezi vojenskou silou a průmyslovým rozvojem, jejichž hlavním vyjádřením je zprůmyslnění války. Podobně existují jasné vztahy mezi industrialismem a kapitalismem, kde industrialismus je chápán jako instituce komplementární, avšak jasně odlišená od kapitalismu (jenž je chápán jako systém produkce zboží založený na soukromém vlastnictví kapitálu, námezdní práci, konkurenci, cenovém systému, oddělení od politického systému). *Industrialismus* pak znamená široce pojímané „zprůmyslnění“ výroby, kdy stroje (a obecně neživé materiální síly)

8 Viz Giddens, A.: *Důsledky modernity*. Praha, SLON, 1998, str. 58–59.

přebírají ústřední roli ve výrobě, přičemž „stroj“ je zde třeba chápat jako jakýkoli transformační prostředek od soustruhu až k sofistikovaným technologiím v špičkových přístrojích⁹. Industrialismus se stává hlavní osou vzájemného působení lidí a přírody v podmínkách modernity – ve většině předmoderních kultur, stejně jako ve velkých civilizacích, chápali lidé sami sebe v trvalém spojení s přírodou (v její danosti). Moderní průmysl, vytvořený spojením vědy a techniky, přetváří moderní svět způsobem, který byl pro dřívější generace nepředstavitelný. V industrializovaných oblastech světa, a stále více i všude jinde, žijí lidé v *umělém prostředí* – v prostředí jednání, které je nadále fyzické, ale nikoli přirozené.¹⁰

Tyto čtyři institucionální dimenze se ve vzájemné provázanosti rozvinuly v procesu modernizace společnosti v průběhu uplynulých dvou století. Tato modernizace tak původní hierarchickou feudální společnost postupně přetvořila na společnost založenou na liberálně-demokratických principech institucionálně vtělenou do systému suverénních národních států. Právě charakter národního státu jako jednotícího rámce výše uvedených institucionálních dimenzí, stejně jako povaha vzájemných vazeb jednotlivých těchto států, je zásadním aspektem pro pochopení zdrojů situace, role a dynamiky Evropy v současnosti. Považuji zde proto za nutné připomenout v širším kontextu podstatu kvalitativního přerodu společnosti od tradiční struktury k moderní organizaci národních států a v důsledku pak ukázat souvislosti a důsledky, jež tento přerod znamenal pro *identitu* jednotlivce i komunity. Jinými slovy – jak se osvícenské vize, jež vymodelovaly dnešní liberálně-demokratický národní stát, potvrdily a osvědčily také jako vhodné principy pro udržitelný rozvoj společnosti vyvazující se ze své prostorové danosti a nutně tak uvádějící své občany do stále více-dimenzionální kulturní plurality.

Spoutání národa a státu

Jsou vedeny diskuse zda je globalizace další fází modernizace společnosti, či je jen dalším rozvíjením trendů, jež zde jsou již minimálně od konce 18. století, kdy se v Evropě začalo prosazovat *osvícenství*. Tato doba je nikoli náhodou časově shodná s počátky průmyslové revoluce a tehdy nepochybně došlo k zásadní kvalitativní změně ve společnosti, když technologický rozvoj v důsledku způsobil odpoutávání populací z jejich místních sobestačných (zemědělských) komunit. *Předmoderní společnosti* se právě tehdy začaly postupně měnit ve společnosti *moderní*, jež se také postupně přihlašovaly k ideám vzešlým z francouzské revoluce, případně amerického boje za nezávislost – odtud můžeme v evropských dějinách mluvit o *modernitě*.

Současně s vytvářením vnitrostátních i mezistátních trhů výrobků a centralizací států se utvářely národy – *národně-státní identita* vznikala v průběhu 18. století a prudce se rozvinula ve století devatenáctém jako nejlepší princip vytvoření a udržení loajality občanů k vládní moci poté, co s průmyslovou revolucí prakticky zanikl feudální princip spravování země. Zatímco vzájemné konflikty feudálních států, jež byly většinou organizovány na rodových principech šlechtických rodů s nejvyšší autoritou panovníka a/nebo církve, měly charakter bojů o dynastické zájmy s případným náboženským podtextem, na konci 19. a především pak ve století dvacátém už proti sobě bojovaly „národy“. Odvolání se na národ bylo apelem na občana, aby svou individuální identitu zapojil do identity vyšší – kolektivní *identity národní*. Politicko-spoločenská identita jedince je postupně formálně vyjadřována *národností a občanstvím*. Skutečnost, že občanství a národnost jsou dnes většinou vztahovány ke stejnému státu, není nijak samozřejmá – státní útvary konce 18. století až na výjim-

9 Tamtéž; str. 55.

10 Tamtéž; str. 59.

ky nebylo možno označit za „národní státy“. Dnes je ovšem slovní spojení „národní stát“ používáno zcela běžně a má vyjadřovat to, že určitý stát „patří“ určitému národu. Během dvou set let se program homogenizace národních států do značné míry podařil – napomohlo tomu několik tragických kapitol evropských dějin, především obě světové války, kteréžto katastrofy byly prakticky všemi vládami využity pro další utužení homogenity národa, ať už se tak dělo asimilací či „čištěním“ populace. V některých státech probíhal tento proces civilizovaněji než v jiných, avšak snahy o homogenizaci státu pod jednou identitou se objevily téměř ve všech evropských státech.

Národní stát se stal efektivním vydělením společnosti pro její funkční organizaci v době modernity. Jak uvádí Pavel Barša: „zatímco jazykově-etnickou příslušnost dříve přebíjely důležitější příslušnosti náboženské či politické, evropská modernita jí dává napojením na monopolizaci prostředků násilí na daném území doslova životně důležitou hodnotu. Národ překlenuje všechny ostatní typy skupin – klanové, regionální, sociálně-třídní, náboženské, ideologické – a stává se jednotícím rámcem, který umožňuje zvládat a regulovat jejich spory mírovou cestou.“¹¹

Nesporný je ekonomický aspekt této homogenizace – aby se nová průmyslová společnost mohla úspěšně rozvíjet, potřebovala k tomu standardizované prostředí, přičemž základním prvkem je standardizace komunikace. Ernest Gellner to vystihuje takto: „objevila se společnost založená na vysoce výkonné technologii a očekávání trvalého růstu, která vyžaduje jak proměnlivou dělbu práce a trvalou, častou a přesnou komunikaci mezi lidmi, což zahrnuje sdělování přesných pojmů, předávaných standardním slovním spojením nebo písemně, je-li třeba. [...] Úroveň gramotnosti a technické schopnosti ve standardizovaném prostředí, společná zásoba pojmů, která je požadována od členů této společnosti, mají-li být vhodně použitelní v zaměstnání a užívat plného a účinného morálního občanství, je tak vysoká, že jí prostě nemohou vyhovět rodové nebo místní jednotky, tak jak jsou.“¹² Gellner dovozuje, že státy v průmyslové společnosti potřebují určitý „národní výchovný systém“, který bude zajišťovat, aby členové této společnosti (občané) byli dostatečně vybaveni a připraveni na zapojení se do dělby práce v ní. Tento specializovaný výchovný systém, na nějž má praktický monopol stát, je nyní v mnohem důležitější než monopol státu na moc – tento systém *vytváří* kulturu, v níž mohou všichni její členové spolu žít, mluvit a vyrábět. Musí to tedy být kultura *jednotná*.

Tak jak stálo u kořenů modernity *vykořeňování* lidí ze soběstačných komunit, je modernizace doprovázena projektem jejich *zakořeňování* do identity národa a území jeho státu. Odpovědí na asimilující a vylučující budování národa (*nation-building*) dominantní skupinou obyvatel byl vznik a rozvoj nacionalismu u menšinových skupin. Tak zatímco dominantní národní identita se formovala jako identita *legitimizující* institucionální uspořádání společnosti, identita minoritních národností, etnik a dalších nezahrnutých skupin se mnohdy upevnila jako identita *resistence*, tedy jako odpor proti této exkluzi a asimilaci.

Důležitým aspektem této homogenizace identity populace na území státu je tedy to, že umožňuje pacifikovat spory uvnitř státu také díky monopolizaci násilí – tato monopolizace je z velké části produktem mobilizace populace na obranu národa proti jiným národům vně či odlišným etnikům uvnitř něj. Zatímco uvnitř stačí nakonec již jen *policie* jako dohled nad dodržováním jasně stanovených pravidel, *armády* států se mohou soustředit na vnějšek. Jsou namířeny proti jiným národům, protože na mezi-národní scéně jasně stanovená pravidla neexistují – ustaluje se zde jen princip rovnováhy sil. Může zde být většinou jen jeden vítěz, je to hra „nulového součtu“ – vládu nad územím může mít buď jeden národ

11 Viz Barša, P. – Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK Brno, 1999, str. 12.

12 Viz Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*. Hřibál Praha, 1993, str. 44–45.

nebo druhý. Nacionalistické zápasy teprve vytvářejí a udržují meziskupinové hranice a antagonismy, jimiž národní vůdcové tyto zápasy ospravedlňují.

Jak dovozuje Pavel Barša, etnokulturní identity do sebe tedy nenarážejí již vytvořené, ale formují se teprve ve vzájemných střetech: *identita*, obsahová „substance“ či „esence“ dané skupiny a jejích příslušníků, je vytvářena, formována, „konstruována“ ve vztazích k jiným skupinám¹³. To je ovšem v protikladu k osvícenské představě, jež stála na počátku modernity, že etnická skupina se vyvíjí od předmoderního *kmene*, příslušnost, k němuž je překonána členstvím v občanském *národu*, aby se nakonec i ten rozpustil v planetárně sjednoceném *lidstvu*¹⁴.

Tato představa, která je základem liberální demokracie a pojetí lidských práv, projektuje rozvoj lidstva jako odpoutávání se z „primordiálních vazeb“ rodové společnosti, kde role jednotlivce není dána jeho vůlí, ale je mu určena předem okolnostmi, do kterých se narodil, jež je překonána zapojením jednotlivců do „občanských vazeb“ vznikajících vědomými akty každého z nich jako individuality – teprve se členstvím ve větším celku, představovaném liberálním národním státem, získává člověk individuální svobodu. To ovšem není konečným cílem osvícenské vize lidstva – v návaznosti na křesťanský univerzalismus rozvinula modernita třetí typ příslušnosti: v pohybu od rodových vazeb přes individuální občanství je nejvyšší příčkou emancipace člověka rozvinutí všelidského „bratrství“. Univerzální lidstvo, kde se každý jedinec seberealizuje jako příslušník jediného „lidského druhu“ je – s mottem „svoboda, rovnost, bratrství“ – transcendentním projektem osvícenského světonázoru.

Menšiny a většiny evropských národních států

Představa o univerzální občanské společnosti se, jak již víme, z více či méně pragmatických důvodů realizovala v mezích národních států. Můžeme shrnout slovy Ernesta Gellnera: „nacionalismus *není* probouzení staré, skryté, dřímající síly, ačkoli právě tak se vskutku představuje. Je to ve skutečnosti důsledek nové podoby společenské organizace, založené na kulturách vysokého stupně, hluboce vniknuvších do psychické totožnosti, závislých na vzdělání, přičemž každá je chráněná svým vlastním státem. Používá sice některých z dříve existujících kultur, přičemž je obvykle postupně přetváří, ale nemůže použít jich všech. Je jich příliš mnoho. Životaschopný moderní stát podporující vyšší kulturu nemůže klesnout pod jistou minimální velikost (ledaže ve skutečnosti parazituje na svých sousedech); a existuje prostor pouze pro omezený počet takových států na této zemi.“¹⁵

Národy, které dospěly do stadia vlastní státnosti, se tak tedy pokusily o ustavení industriální „vysoké kultury“ – kultury vyznačující se podle Gellnera ve zkratce zejména standardizovanou komunikační soustavou opírající se o gramotnost a vzdělání – na celém území státu. Toto ekonomicky i politicky „pragmatické“ opatření znamenalo zavedení mj. jednotného „národního“ výchovného systému a mnoha dalších opatření, která vedla k tlaku na sjednocení kultury na daném území a tedy přizpůsobení identity na něm žijících občanů. Avšak přes dlouhé období pokusů o homogenizaci identity občanů na jedinou, národní v rámci těchto národních států (ať již šlo o asimilaci, separaci, či, v tragičtějších okamžicích historie, „čištění“ národa), není Evropa dnes rozhodně souborem homogenních států.

13 Viz Barša, P. – Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK Brno, 1999, str. 13.

14 Viz Barša, P. – Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK Brno, 1999, str. 17.

15 Viz Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*. Praha, Hřibál, 1993, str. 59.

Jak uvádí ve své stati Helena Petrův¹⁶, na území celé Evropy se pohybuje okolo 70-80 autochtonních etnických populací. Mezi nimi mají specifické postavení Rómové a Židé, kteří žijí rozptýleni po celé Evropě; u Židů je vedle národnosti důležité i náboženské kritérium difference. Ve většině evropských zemí v současné době alespoň 90 % populace představuje základní „státní“ etnikum. Za etnicky téměř zcela homogenní je považováno pouze Portugalsko, Island a Irsko jako specifický příklad socio-politicky nazírané dvojazyčnosti. Mezi etnicky značně homogenní se pak řadí Albánie, Česká republika, Dánsko, Řecko, Norsko, Polsko, Slovinsko, Švédsko, Rakousko, Maďarsko a Itálie. Větší počet jinoetnických populací se vyskytuje v Nizozemí a Finsku. Na uvedené hranici 90 % se pohybuje i Německo a Francie. Státy s největším podílem tradičních národnostních menšin v Evropě jsou například Španělsko, Chorvatsko, Slovensko či Rumunsko, a pokud by byli Skotové považováni za samostatné etnikum, pak i Velká Británie. Specifickým příkladem je Bulharsko, které bylo dříve vydáváno za etnicky homogenní stát, v němž však podíl jinoetnických skupin přesahuje 10 %. Dalším zvláštním případem jsou pobaltské státy, v nichž se podíl „státních“ etnik pohybuje pouze mezi 50-80% a samozřejmě státy bývalé Jugoslávie.

Jak jsem již naznačil fungování jednotlivých evropských společenství se různí, což se odráží i ve vypořádávání s otázkami etnických minorit. Zvláště jsou zde patrné rozdíly mezi východní a západní Evropou, spočívající například v tom, jak dále uvádí Helen Petrův¹⁷, že ve východoevropských státech se doposud udržuje tradiční etnická skladba, zatímco v mnoha západoevropských zemích je tato skladba stále více transformována přistěhovalectvím (nově např. Německo s významnými přistěhovaleckými komunitami Turků či Kurdů, nebo „tradiční“ koloniální přistěhovalecké země jako Británie či Nizozemsko). Závažné problémy spojené s národnostní otázkou se však vyskytují po celé Evropě. Jmenujme například Kosovo, Severní Irsko, Baskicko, postavení Maďarů a dalších menšin v Rumunsku aj.; středem zájmu stále zůstává postavení Rómů, jejichž počet v Evropě se podle odhadů EU pohybuje nejméně okolo osmi milionů, přičemž šest milionů žije ve státech střední a východní Evropy¹⁸.

Rozmanitost Evropy je možno dále ilustrovat na *jazykové různorodosti*, poněvadž jazyk je chápán jako jeden z nejzásadnějších identifikačních znaků, který spojuje národ, resp. národnost. Odhaduje se, že vedle oficiálních jazyků členských států se jen v Evropské unii hovoří více než třiceti jazyky národnostních menšin¹⁹. Pojem jazyka národnostní menšiny není v EU přesně definován, za jistou definici je považována formulace obsažená ve výzvě k návrhům pro Evropskou komisi, zahrnujícím akce na podporu propagace a ochranu regionálních či menšinových jazyků a kultur. Podle této výzvy jsou jazyky, které mohou profitovat z podpory Unie, „autochtonní jazyky, kterými tradičně hovoří část populace členských států Evropské unie nebo zemí ESVO. Tato definice nezahrnuje jazyky přistěhovalců a uměle vytvořené jazyky.“²⁰

Odhaduje se tak, že až 40 milionů občanů Evropy hovoří regionálními či menšinovými jazyky, které se na jejich území tradičně používají. Takovými jazyky jsou například katalánština, kterou hovoří okolo 7 milionů lidí ve Španělsku, Francii a Itálii, baskičtina ve Špa-

16 Petrův, H: K některým otázkám ochrany práv menšin z hlediska politiky Evropské unie, in: Pavlíček, V. a kol.: *Suverenita a evropská integrace*. UK Praha, 1999, str. 273. Údaje o početnosti etnických minorit v jednotlivých zemích jsou uvedeny podle: Šatava, L.: *Národnostní menšiny v Evropě*, Praha, 1994.

17 Tamtéž.

18 Viz *EU Support for Roma Communities in CEECs*, MEMO/98/54, Commission of the EC, Brussels, 14. 7. 1998.

19 Viz Dandridge, B.: Protecting languages proves a challenge for EU officials, In: *European Dialogue*, March-April 1997, issue 2, Commission of the EC, Brussels.

20 Celý text byl zveřejněn v Official Journal of the EC pod číslem 1995/C 322, dne 2. 12. 1995.

nělsku a Francii, bretonština a korsičtina ve Francii, fríština v Nizozemí, ladinština a sardinština v Itálii, galicijština ve Španělsku, lužická srbština v Německu či velština ve Velké Británii aj. Další kategorií jazykových komunit, které mají podobné postavení jako uživatelé menšinových jazyků, jsou ty, jejichž příslušníci hovoří oficiálním nebo většinovým jazykem sousedního státu, avšak žijí v zemi, kde převažuje jiný jazyk. V takové situaci se nacházejí například německy hovořící komunity v Belgii, Francii, Dánsku a Itálii, či albánsky, chorvatsky, řecky a slovinsky hovořící komunity v Itálii nebo Rakousku. Celkem bylo jen uvnitř Evropské unie identifikováno okolo 40 autochtonních regionálních jazykových komunit. Kromě teritoriálních jazyků se do tohoto počtu řadí i romština a jidiš, kterými se tradičně hovoří po celé Evropě. Podle výzkumů nadnárodní organizace Federální unie evropských národností ve Flensburgu se v Evropě hovoří až 200 jazyky národnostních menšin, přičemž 100 milionů lidí ve střední a západní Evropě a v pobaltských státech je považováno za menšiny.

Spor o Unii

Je mi jasné již dobře vidět, že národní stát, jakkoli historicky vyzkoušená platforma realizace liberálně-demokratické společnosti, nikdy nedospěje do stadia úplné národní homogenity, v níž by si byli všichni jeho občané opravdu fakticky rovni (ve smyslu rovnosti příležitostí), ale vždy v každé takové zemi budou existovat nějaké národnostní menšiny a etnika, s nimiž si národní stát tak úplně nikdy nebude vědět rady. Dokonce i státy považované za značně národnostně homogenní, Portugalsko a Irsko, se s tím, jak se začlenily do Evropské unie a především s tím, jak se začaly úspěšně ekonomicky rozvíjet, stávají přistěhovaleckými zeměmi. Zejména u Irska je to velmi výrazné, když tato kdysi zaostalá a izolovaná země, z níž ještě před půlstoletím emigrovali její obyvatelé po tisících, nastartovala v osmdesátých letech proces impozantního ekonomického růstu a když jí v důsledku toho v devadesátých letech začala chybět pracovní síla, začali se do ní za prací (také díky velmi otevřeným imigračním pravidlům) naopak stěhovat tisíce lidí doslova z celého světa.

Když k tomu přidáme působení globalizačních procesů, jež umožňují občanům kteréhokoli státu mnohem snáze zapojit se do různých kulturních kontextů mimo rámec národního státu, a jež přímo takovou vícekontextuálnost života stimulují, se všemi souvislostmi a důsledky identifikovanými v druhé kapitole, je zřejmé, že koncept národního státu stojí před zásadní výzvou své redefinice. Nicméně je třeba říci, že existují i opačné názory, jež považují národní stát za jediného možného garanta demokratické svobody občanů i do budoucna. Tak Václav Klaus ve svém článku k 10 letům uplynulým od podepsání Maastrichtské smlouvy uvádí, že „nám historikové přesvědčivě dokazují, že fragmentace Evropy – ve srovnání s jinými velkými říši – vytvořila její svobodu. Jednoznačně to implikuje, že nejvýznamnější garanci individuální svobody představuje demokratický národní stát a že je v tomto smyslu velká celokontinentální unie, ovládaná jednou centrální autoritou, nesporným nebezpečím. Ani v nejmenším proto nepochybují o tom, že udržení národního státu znamená klíčový předpoklad přetrvání liberálně demokratické společnosti.“²¹

Ačkoli je možno souhlasit s tím, že emergence moderní společnosti – jež emancipovala člověka v svobodného jedince v krystalizující liberálně-demokratické společnosti – musela v Evropě projít stadiem fragmentace a tedy vzniku národních států, byla tato „aliance“ národa a státu podle mého názoru dosti účelová a jako taková měla časově omezenou platnost. Cenou za osvobození občana, příslušníka národa, bylo *vymezení se proti* národům jiným, jež působilo jak *navenek*, proti jiným národním státům, tak *dovnitř*, proti národnost-

21 Klaus, V.: 10 let od Maastrichtu. In: *MF Dnes*, MaFra, Praha, 6. 12. 2001.

ním a etnickým menšinám. Toto spojení národní a státní identity umožnilo restrukturalizaci politické moci a postupné převedení monopolu násilí z domény feudálních monarchů do správy politických institucí státu, a to díky tomu, že politici dokázali mobilizovat občany poukazem na národní identitu, zvláště pak v zápasech s jinými národy. „Aliance“ národní a státní identity tak zde měla opodstatnění jako prostředek vymaňování se z tradiční feudální společnosti a postupného ustavení institucionálního systému demokratické organizace společnosti v měřítku adekvátním tehdejší době. Nicméně národní identita se stala účinným prostředkem manipulace společnosti i v dobách pozdějších a byla v mnoha případech mobilizačním prvkem občanů proti vnějšímu i vnitřnímu nepříteli, tedy proti všem „těm druhým“. Obě světové války či stále aktuální tragédie nacionalistických zápasů na Balkáně, jsou toho přesvědčivým důkazem. Dnes, kdy informační společnost dává určité nové možnosti pro emancipaci člověka a jeho zapojení do pluralitních kulturních identit, je trvání na spojení národní a státní identity trváním na zastaralé koncepci snadno zneužitelné instrumentalizace identity občanů.

Na druhé straně myšlenka „velké celokontinentální unie, ovládané jednou centrální autoritou“, jistě nemůže vzbuzovat naděje na realizaci společnosti, v níž je respektována a podporována různorodost všech partikulárních společenství a jednotlivcům jsou zajištěna veškerá občanská práva a svobody liberálně-demokratické společnosti. Tato myšlenka opravdu spíše vzbuzuje představu „Velkého Bratra“ plánujícího, řídícího a sledujícího fungování celé společnosti, tedy představu demokracie ve stylu Sovětského svazu. Zde se tedy dostáváme zpět k Evropské unii, jež je často viděna právě jako neprůhledný sociálně-liský projekt s demokratickým deficitem, kde ona „centrální autorita“ v podobě Evropské komise rozhoduje byrokraticky o věcech, jež by příslušely přímo voleným orgánům. Je třeba říci, že mnohé z kritiky směřované na EU a její instituce je opodstatněně neprůhlednost Unie či zřejmá přežitost některých jejích politik vzbuzujících oprávněnou nelibost. Je však možná i jiná interpretace – ve srovnání s fungováním jiných států a uskupení může být Evropská unie nahlížena jako projekt s demokratickými kořeny reagující unikátním a inspirativním způsobem na vývoj společnosti na přelomu tisíciletí. Určitý způsob reakce na globalizační procesy musí hledat všechny státy (či jejich seskupení) a proces evropské integrace ukazuje, že z vnitřního pnutí mezi evropskými státy mohou v důsledku vycházet konstruktivní projekty.

Přes mnohé nedostatky se pak mnohdy ukazuje, že v základech Unie je více demokratického liberalismu než v politických systémech některých členských států (současných i budoucích). Je třeba zároveň zdůraznit, že záměrem Unie dnes není, a v dohledné době ani nebude, dekonstrukce států či snad potlačování významu jednotlivých národů. Naopak, právě určité napětí mezi mezivládním a nadnárodním principem je mocným zdrojem dynamiky demokratického procesu v Unii. Mělo by však v tomto ohledu jít především o to, uvolnit historicky překonanou exkluzivitu vazby národa a státu a postavit institucionální strukturu politické organizace společnosti na aktualizované základy reflektující vícekontextuálnost globalizované reality informační společnosti. Je to výzva k redefinici (po více než 200 letech jejich trvání) institucí národního státu při zachování liberálně-demokratických hodnot evropského společenství.

Duální identita pro demokratickou Evropu

Vyvažující mechanismy, symboly a systémy, jež přináší informační společnost, umožňují jedinci orientovat se ve světě vztahů vytržených ze svých lokálních kontextů. Chtěl bych zde podtrhnout fakt, že tyto mechanismy společnost jako takovou neřídí ani neregulu-

lují, ale naopak tvoří prvky soustavy organizované pomocí svého druhu spontánních sil – ve svém celku nejsou tyto mechanismy nikým vytvářeny „seshora“ ani seshora řízeny; uplatňuje se zde spíše koordinace a abstraktní pravidla, díky nimž je konstituována důvěra jednotlivců v tyto mechanismy. F. A. von Hayek píše: „neustále používáme formule, symboly a pravidla, jejichž významu nerozumíme a jejichž používáním se zmocňujeme znalostí, které sami nemáme. [...] Cenový systém je právě jedním z nástrojů, které se člověk naučil používat po mnoha nezdarech, aniž by mu porozuměl. Umožnil nejen dělbu práce, ale též koordinované využívání zdrojů, založené na rovnoměrně rozdělených informacích.“²²

Objevení se takovýchto mechanismů v jejich dnešní podobě je zakotveno již v kořenech moderní liberální společnosti – zatímco tradiční společnost byla založena na hierarchii a subordinaci, nový liberální světový názor objevil pro organizaci společnosti síly spontánního řádu a koordinaci. Sociální dimenze rozvoje lidstva je zde tak v souladu s dimenzí politických institucí – abstraktní mechanismy, jako expertní systémy a symbolické znaky, rozšiřují možnosti aplikace řádu jakožto pořádacího principu liberalismu, jak jej chápe Hayek: „Ústředním principem liberalismu je zásada, že prosazováním univerzálních pravidel správného chování a ochranou jasně rozpoznatelné soukromé oblasti jednotlivců lze dosáhnout toho, že bude samočinně vznikat spontánní řád lidských činností s mnohem větší složitostí, než jaký by mohl být vytvořen vědomým uspořádáváním...“²³.

Ve svých pracích na téma principů liberálního společenského řádu Hayek zdůvodňuje především marnost snahy *řít* společnost zejména v reakci na stále trvající rozšiřování socialistických koncepcí, jež kritizoval již od čtyřicátých let – výsledkem jeho kritických prací bylo nejen zmíněné odhalení neživotaschopnosti socialismu a dalších pokusů o řízení společnosti, ale především důkladné projasnění principů, na kterých může stát uspořádání komplexní společnosti založené na seberealizaci jednotlivce – spontánní řád takové společnosti je založený na *abstraktních pravidlech*, jež ponechávají jednotlivcům *volnost použití svých znalostí* pro své vlastní účely. Tak podle Hayeka můžeme využíváním těchto pořádacích sil dosáhnout řádu z mnohem složitějšího souboru faktů, než bychom kdy dosáhli jejich uvědomělým uspořádáváním. Dodává, že zatímco nám tato možnost vytvořit řád o mnohem větším rozsahu, než by jinak bylo možné, bude ku prospěchu, zároveň omezujeme svou moc nad podrobnostmi tohoto řádu – využitím tohoto pořádacího principu budeme mít *moc pouze nad abstraktním* charakterem, *nikoli* však nad *konkrétním* detailem tohoto řádu. Zároveň, vedle abstraktních pravidel, zdůrazňuje druhý aspekt liberálního uspořádání společnosti: takový spontánní řád nemá (v protikladu k řízené organizaci) žádný účel, ani není třeba, aby existovala dohoda o jeho konkrétních výsledcích, na níž by závisel souhlas, že takový řád je žádoucí, protože je-li *nezávislý na jakémkoli konkrétním účelu*, může být aplikován na velký počet různých, rozdílných a dokonce *konfliktních individuálních účelů* a napomáhat jejich dosahování.²⁴

To, co Giddens nazývá „vyvazujícími mechanismy“, je ve své podstatě také určitý „spontánní řád“ – objevování obou je následkem osvícenského vyvázání člověka z danosti tradiční společnosti. Tak zatímco Giddens zkoumá mechanismy společenských vztahů, jež umožňují vysvětlit zvládnutí časoprostorových rozpojení, Hayek se zabývá obecnými pravidly lidského jednání zakládajícími liberální řád. V dobovém kontextu se Hayek soustředil především na ekonomické (tržní řád) a politické (liberální řád proti socialistické

22 Viz von Hayek, F. A.: Využívání informací ve společnosti. In: Ježek, T. (ed.): *Liberální ekonomie*. Kořeny euroamerické civilizace. Praha, Prostor, 1993, str. 161–177, str. 174.

23 Viz von Hayek, F. A.: Principy liberálního společenského řádu. In: Ježek, T. (ed.): *Liberální ekonomie*. Kořeny euroamerické civilizace. Praha, Prostor, 1993, str. 51–76, str. 55.

24 Viz von Hayek, F. A.: Principy liberálního společenského řádu; In: Ježek, T. (ed.): *Liberální ekonomie*. Kořeny euroamerické civilizace. Praha, Prostor, 1993, str. 51–76, str. 56. Kurzíva PO.

organizaci) aspekty, ovšem jeho koncepce principů liberálního společenského řádu je dostatečně *obecnou identifikací zdrojů globalizace* moderní společnosti – velký význam spontánního řádu podle něj spočívá ve faktu, že „rozšiřuje možnosti vzájemně prospěšné mírové koexistence lidí za hranice malých skupin, jejichž členové mají konkrétní společné cíle nebo jsou podřízeni společnému nadřazenému, a umožňuje tak vznik *velké* nebo *otevřené společnosti*. Tento řád, který postupně přerůstal za hranice organizací rodiny, tlupy, klanu a kmene, knížectví, a dokonce řší nebo národních států a vytvořil přinejmenším počátek světové společnosti, je založen na *přijetí pravidel* – aniž by si to nějaká politická autorita přála, nebo dokonce často proti její vůli – která začala převládat, protože skupiny, které je dodržovaly, byly úspěšnější; a existoval a rozrůstal se dříve, než si lidé uvědomovali jeho existenci nebo porozuměli jeho fungování.“²⁵

Zbývá nám ještě osvětlit blíže *podstatu pravidel*, na nichž je založen onen spontánní řád liberální společnosti, tedy oněch „*univerzálních pravidel správného chování*“. „Správné chování“ je u Hayeka odkazem na etické zdroje „vlády zákona“ zakládající spontánní řád – jde o vymezení koncepce spravedlnosti, kde ústřední roli má svoboda jednotlivce, a ve které je jasně vymezená a omezená úloha vlády na prosazování jednotných pravidel správného chování vůči bližním. Zdroji koncepce spravedlnosti jsou pro něj právní teorie filosofů Davida Huma a Immanuela Kanta, jež stanovují morální principy pravidel jednání, na kterých Hayek postavil čtyři základní body koncepce pravidel liberálního společenského řádu²⁶:

- a) Pravidla správného chování mohou od jednotlivce požadovat, aby bral ve svých rozhodnutích v úvahu jen takové důsledky, jež může sám předvídat. Stav věcí nemůže být sám o sobě spravedlivý nebo nespravedlivý.
- b) Svobodní lidé, kterým má být dovoleno použít jejich vlastních prostředků a jejich vlastních znalostí pro jejich vlastní účely, nesmějí být podřízeni pravidlům, která jim říkají, co musejí pozitivně dělat, nýbrž pouze pravidlům, která jim říkají, co nesmějí dělat.
- c) Nespravedlností, které se má zabránit, je zasahování do chráněné oblasti bližního – ta bývá většinou označována jako „vlastnictví“ chápané v definici Johna Locka jako „život, svoboda a majetek člověka“.
- d) O spravedlnosti, respektive aplikovatelnosti jednotlivého pravidla je třeba rozhodovat v kontextu celého systému takovýchto pravidel – za *test spravedlnosti* je obvykle (počínaje Kantem) označován *test jeho „univerzálnosti“*, tj. možnosti, aby bylo uplatněno na všechny případy odpovídající podmínkám v něm stanoveným („kategorický imperativ“). Jde zde o test slučitelnosti nebo nerozpornosti celého systému pravidel nejen pouze v logickém smyslu, ale také v tom smyslu, že systém jednání, která pravidla dovolují, nepovede ke konfliktu.

Tento Hayekův abstraktní systém pravidel stanovuje na nejobecnější rovině principy fungování liberální společnosti, jež mohou být dostatečně univerzální a systematické (díky testu univerzálnosti), aby zajistily *procedurální rovinu* pořádání globální společnosti. Ve světle historického procesu vývoje moderní společnosti se však otázkou zda je možné, aby tato pravidla byla definována zcela obecně, tedy s odhlédnutím od aktuálního sociálního kontextu života jedince. A v důsledku, zda taková pravidla jsou dostatečným pořádacím principem multietnického společenství lidstva v dimenzích globalizace, zvláště že tvorba a dohled nad dodržováním pravidel musí být vždy v konečné instanci zaštiťovány vládou

25 Tamtéž; str. 57. Kurzíva PO.

26 Tamtéž; str. 61–63.

a organizovány v určitém partikulárním rámci. Jak již bylo osvětleno, organizace společnosti během posledních dvou století vykrystalizovala do podoby vládních struktur států, které jsou, přes přihlášení k liberálně-demokratickému univerzalizmu a pluralitě etických názorů, veskrze státy národními a tvorba pravidel v nich má vždy svou *obsahovou dimenzi* vyplývající z kulturních specifik dané národní identity.

Právě proto je „test univerzálnosti“ pravidel v liberální společnosti realizován v limitovaném rámci národního státu. K národnímu politickému životu, slovy Pavla Barši, „patří etické – tj. teleologicky ke společnému dobru obrácené – seberozumění národního »my«“. Liberální politická obec nejen aktualizuje univerzální lidská práva, ale je prostoupena zvláštními cíli. I sebeliberálnější národní stát je nutně spojen s určitými představami o společném dobru. Vedle univerzálních *morálních principů* tedy vždy vstupují do zákonodárného rozhodování i partikulární *etické účely*. Realizace abstraktních práv je vždy zapuštěna v konkrétních kontextech, prosazování obecných principů vždy spojeno se sledováním zvláštních cílů. Občané prosazující tyto principy a sledující tyto cíle rozumějí sami sobě jako příslušníkům zvláštní skupiny, na jejímž kolektivním příběhu se podílejí. V tomto smyslu lze říci, že právní pravidla vyjadřují kolektivní identitu národa občanů.²⁷

Obsahová dimenze tvorby pravidel byla v národních státech zhmotněna ve směřování k národní homogenitě, jakožto identitě, k níž se daná společnost *symbolicky vztahuje*. Právní systémy států nejsou tak rozvíjeny jen v čistě procedurální, *deontologické*, ale také v účelové, *teleologické* dimenzi²⁸. Tento rozdíl je zásadní pro pochopení problematiky institucionálního rámce organizace globalizované společnosti – kulturní zakotvenost jednotlivých občanů je faktem, který v klasické moderní společnosti umožnil vydělení společnosti na organizovatelné socio-politické jednotky národních států, za cenu připomínané homogenizace kulturní identity jen na tuto jednu národní. Výzva přehodnocení institucí liberální společnosti s ohledem na pluralitu identit byla nastolena až s příchodem nových koncepcí v sociologii a politické filosofii v druhé polovině 20. století a rozvinuta především v interpretacích liberálního multi-kulturalismu, jehož představiteli jsou zejména Jürgen Habermas a Will Kymlicka.

Zde v souvislosti s vytvářením pravidel fungování liberální společnosti bych, v návaznosti na koncepci Jürgena Habermase, rozšířil koncept „testu univerzálnosti“ pravidel, jak jsem jej nastínil v Hayekově podání. Spravedlivé procedury jsou v deontologické liberální teorii opřeny o předpoklad abstraktního, „nezatíženého“ já jakožto zástupce lidského druhu, jež logicky předchází svému vtělení do konkrétního, empiricky „zatíženého“ já jakožto příslušníka partikulárního společenství. „Nezatížené“ já je však podle Habermase neudržitelnou fikcí, neboť morální osoba je od počátku utvářena intersubjektivním procesem socializace v kulturně specifickém prostředí. Deontologické procedury pak podle něj nejsou ukotveny v nějaké nezávislé sféře univerzality, nýbrž jsou za pomoci testu univerzalizace filtrovány z teleologického pozadí – tento test (ve smyslu uvedeném výše) vyděluje principy, které jsou přijatelné pro všechny a které ne, když ty první se pak stávají obecně závaznými a tedy univerzálními, kdežto ty druhé propadají „sítím univerzalizace“ na rovinu zvláštních zájmů. Hranice mezi univerzálním, procedurálním principem a principem partikulárním, soukromým, deontologickým není absolutní a nehybná – univerzální pravidla a veřejná dobra, jež jsou nadřazená soukromým zájmům a dobrům, jsou utvářena v permanentním dialektickém demokratickém procesu. Tento proces zakládá duální identitu jednotlivce, který je jako autonomní individualita „svorníkem“ obou principů, tedy *identitu*

27 Viz Barša, P.: *Politická teorie multikulturalismu*. CDK Brno, 1999; str. 86.

28 Viz také: Očko, P.: Morální zakotvení demokratické společnosti? Otázka priority hodnot ve sporu o liberalismus a komunitarismus. In: *E-Logos*, leden 2001, internet: <http://nb.vse.cz/e-logos>

eticko-politickou, jakožto občana demokratické obce, založené na procedurách, přijatých testem univerzality a individuální *identitu eticko-kulturní*, již v rámci formálních procedur naplňuje občan konkrétním obsahem svým zakotvením v různých partikulárních kulturních kontextech.²⁹ Obě tyto identity jsou „etické“, což odkazuje k výše zmíněným etickým účelům, jež jsou v důsledku základem obou identit. Nicméně obě musí být od sebe výrazně odlišeny (jejich spojení by znamenalo absolutizaci nároku partikulární kultury na definici univerzálních pravidel) s tím, že procedurální eticko-politická identita musí být primární, a musí být zajištěno veřejné a vzájemné uznání na úrovni kulturních identit. Autonomní jednotlivec jako spojovací článek obou úrovní má ve své *duální identitě* na jedné straně předpoklad garance základních občanských práv vyplývajících z univerzálních principů a na straně druhé předpoklad garance respektu jeho kulturní přináležitosti vyplývajícího z partikulárních principů.

Modernita, která ve své první fázi vyvázala jedince z danosti tradičních vazeb feudální společnosti, nabízí nyní ve své další fázi možnost vyvázat se také z kolektivistické danosti homogenizující národně-státní identity. Mnohost kontextů, do kterých jedince zapojuje globalizace tak rozhodně nemusí znamenat ztrátu vlastní identity, ačkoli klasické chápání identity jedince stojí před výzvou redefinice. Deteritorializace identity (překonání územní svázanosti identity s etno-kulturní příslušností) vrhá stále více lidí do situace bezdomovectví v doslovném i metaforickém smyslu. Někteří považují tento vývoj za hrozbu. Lze jej však také pochopit jako šanci pro individuální emancipaci. Tu slibovaly již liberální národy – splnily však tento slib jen částečně: nivelizovaly totiž plurální identitu, která umožňovala jednotlivci vymáhat se z panství kolektivu díky simultánnímu napojení na více skupin, kontextů, kultur.³⁰

Princip dvojí úrovně identity odpovídá na tuto výzvu – univerzalizmus politické identity může zapojit jedince do obecných struktur občanské participace a být zárukou jeho základních lidských práv; partikularismus a pluralita identity kulturní mu dává možnost pěstovat svou jedinečnou kulturní zakotvenost ve vzájemné interakci a respektu s jinými kulturními komunitami. Jak bylo řečeno výše s Habermasem – obě tyto identity jsou *etické*, tedy obě vycházejí z určitého eticky specifického kulturního prostředí – zatímco u identity kulturní je to samozřejmým předpokladem, identita politická, jež existuje v rovině procedurální, musí při tvorbě pravidel maximálně splňovat test jejich univerzality. Tento eticky specifický kulturní základ politické identity je problémem správy lidské společnosti v globálním měřítku – v dimenzi Evropy se může opírat o zřejmý základ dědictví evropské civilizace spočívající ve společných hodnotách, jež od antiky až k osvícenství utvářely evropskou kulturu a jež chápe emancipaci člověka a rozšiřování jeho duchovního obzoru za středobod tohoto hodnotového systému.

Informační společnost – nová realita demokratického občanství

Dnešní svět poskytuje nový rámec pro realizaci takové koncepce vrstevnaté identity občana. Globalizace sice na jedné straně útočí na zploštělé národní identity budované i stáletí jednotlivými státy, na druhé straně poskytuje nové podněty a mechanismy pro redefinici fungování institucionálních struktur tak, aby takový tlak na identitu občana nebyl nutný.

29 Podle Barša, P.: *Politická teorie multikulturalismu*. CDK Brno, 1999, str. 85–87. Barša zde rozvádí teorii multikulturalismu Jürgena Habermase, a rozšiřuje ji o koncepci plurální identity jedince. Původní teze Habermasovy teorie, na něž se Barša odvolává, jsou obsaženy v: Habermas, J.: *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*; In: Gutmann, A. (ed.): *Multiculturalism: examining „The Politics of Recognition“*. Princeton, Princeton University Press, 1994: str. 127–142.

30 Viz Barša, P.–Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK Brno, 1999, str. 15.

Bylo již řečeno, že globalizovaná realita přichází ruku v ruce s emergencí informační společnosti. Pojem „informační společnost“ je zde obecným rámcem, který akcentuje to, že ústředním momentem kvalitativního posunu ve způsobu fungování naší společnosti je změna v chápání a přístupu k „informaci“. Je to spojující prvek dvou protichůdných procesů – vykořeňujícího procesu globalizace na straně jedné a umisťujícího procesu hledání identity na straně druhé. Transformace společnosti v *informačním věku* znamená, jak dovozuje Castells, vytváření „sociální struktury organizované kolem informačních toků a manipulace se symboly.“³¹

Schopnost ovládat toky informací a zacházet se symboly, jež jsou kondenzovanou abstraktní informací o reálné skutečnosti, převádět je v abstraktní podobě a využívat jich efektivně v komunikaci pro zpětné utváření reality, je klíčovou pro seberealizaci v této společnosti, jež má globální a síťový charakter. Koordinace aktivit v síťové informační společnosti probíhá právě především pomocí abstraktních symbolů, a to v různých dimenzích: občansko-politické (kde schopnost vytvářet přesvědčivé politické symboly a vhodně s nimi manipulovat umožňuje dosahovat politického uznání i přetvářet politické instituce), společensko-kulturní (kde podobně přesvědčivé symboly umožňují mobilizovat komunitu jakkoli rozestou po světě odkazující na společnou identitu) i ekonomické (kde dnešní firmy fungují stále více v pružných síťových vazbách, spíše než v hierarchických strukturách, když jejich experti konceptualizují problémy za užití nástrojů analýzy a přetváření symbolů, jež mohou být v těchto sítích komunikovány a kooperativně řešeny).

Vyvažující mechanismy, jež zformovala modernita, umožňují obcházet (či překonávat) tradiční hierarchické struktury organizace společnosti v těchto dimenzích a konstituují nové, síťové vazby, jež jsou vyjádřením všeprostupujícího a mnohavrstvého charakteru globalizované společnosti. Tyto mechanismy, jež působí různým způsobem na naši identitu, nás vystavují přímému působení globalizace a formují společnost, jež má mnoho nových projevů. Manuel Castells shrnuje, že „revoluce informačních technologií a restrukturalizace kapitalismu daly vzniknout nové formě společnosti, společnosti síťové. Ta je charakterizována globalizací strategicky rozhodujících ekonomických aktivit. Síťovou formou organizace. Flexibilitou a nestabilitou práce a individualizací pracovní síly. Kulturou reálné virtuality konstruované všeprostupujícím, vzájemně propojeným a diverzifikovaným systémem médií. Či transformací hmotných základů života, prostoru a času, prostřednictvím konstrukce ‚prostoru toků‘ a ‚bezčasého času‘, jako vyjádření pro dominantní aktivity a rozhodující elity. Tato nová forma společenské organizace se ve své všeprostupující globalitě rozšiřuje po celém světě, podobně jako se průmyslový kapitalismus a jeho nerozlučný soupeř industriální statismus šířily v průběhu dvacátého století, otřásající institucemi, transformující kultury, vytvářející bohatství, podněcující dychtivost, inovativnost i naději, a zároveň přinášející strádání a rozšiřující beznaděj. Je to tedy – ať už ‚krásný‘ nebo ne – nový svět.“³²

Ať již se ztotožníme s těmito charakteristikami projevů globalizované společnosti, či vidíme ještě jiné důsledky, je mi jasné, že tato společnost prošla či stále prochází kvalitativní proměnou, jejímž instrumentálním jádrem je rozšíření informačních technologií, které umožnilo rozvoj symbolické reprezentace reality a její permanentní transformaci do virtuality, jež nezná geografických hranic. Impulsem k této kvalitativní přeměně byl tedy právě onen prudký rozvoj informačních a komunikačních technologií (ICT), které se již dnes staly nepostradatelnou součástí ekonomického, kulturního i občanského života

31 Viz Castells, M.: *The Power of Identity*. (The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II), Blackwell Publishers, Oxford, 2001, str. 362.

32 Viz Castells, M.: *The Power of Identity*. (The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II), , Oxford, Blackwell Publishers, 2001, str. 1.

moderní společnosti. Z toho vyplývá také netriviální fakt, že možnost přístupu k ICT a schopnost jejich efektivního využívání se stává v dnešní době zásadním předpokladem pro plnou účast na občanském životě a plné uplatnění svých politických práv. Vedle otázky, měl-li by se v blízké budoucnosti stát „on-line přístup“ jedním ze základních lidských práv, se objevuje jedna závažná výzva pro všechny státy – změnit či aktualizovat své *vzdělávací systémy* tak, aby připravily každého občana na plnohodnotnou účast v mechanismech informační společnosti.

Vzdělání pro informační společnost

Jaké znalosti a schopnosti jsou pro tuto participaci v realitě informační společnosti potřeba? Na jakých principech má být postaveno a jaké hodnoty má podporovat? Bylo již naznačeno, že se nebývale zvyšuje význam symbolických znaků, či prostě symbolů, pro orientaci v této realitě a její přetváření. *Symbols* je možno snadno předávat na velké vzdálenosti, pracovat s nimi a přetvářet je, vytvářet z nich agregace a jiné „metasymbols“, uskláňovat je a provádět mnoho dalších činností, jež mají z principu *abstraktní* povahu. Zde už se ovšem dostáváme k tomu, že čím dál větší procento občanů *se stává „experty“* disponujícími jedinečnými znalostmi – postupně vyvazování člověka z jeho lokální danosti na něj také ve spojitosti s technickým rozvojem klade nové nároky v aktivním zapojení do společenského života, ať jde o občansko-politickou či ekonomickou dimenzi. Robert Reich v souvislosti s analýzou role vysoce zhodnocujících organizací jako základních stavebních kamenů nových forem organizace kapitalistické ekonomiky nazývá jednotlivce, kteří jsou schopni inovativně pracovat s abstraktními zobrazeními reality „*symbolickými analytiky*“ – tito lidé řeší, identifikují a zprostředkovávají problémy tím, že zacházejí se symboly.³³ S tím jak se *symbols* stávají zásadnější pro mechanismy fungování globalizované společnosti, stává se také klíčovou schopnost *manipulovat* s nimi, přetvářet tyto abstraktní zobrazení a aplikovat je zpět na realitu.

Tyto manipulace provádějí „symboličtí analytikové“ pomocí analytických nástrojů, propracovávaných na základě zkušeností. Těmito nástroji mohou být matematické algoritmy, právní argumenty, finanční triky, vědecké principy, psychologické poznatky či jakýkoli jiný soubor technik řešení konceptuálních hádanek. Zásadním aspektem je zde také to, že metody konceptualizace problémů a jejich převedení do symbolické podoby jsou dnes již natolik rozpracované a analytické nástroje natolik rozšířené, že je zcela běžně možné komunikovat o daných symbolických zobrazeních s jinými experty, spolupracovat na řešení konkrétního problému jen v symbolické rovině, bez vazby na jeho prostorové či časové umístění. Díky tomu je možno říci, že expertní vědění a další zkoumání světa je globalizované, tedy vyvázané ze svých bezprostředních kontextů – na základě toho pak také očekávání vůči expertním systémům mohou být globální. Nicméně zásadní s ohledem na výzvy pro jednotlivce je, že vzhledem k tomu, že expertní vědění založené na abstraktních symbolických prostředcích se dotýká čím dál větší oblasti lidského konání a je prakticky nemožné mu uniknout – jak uvádí Anthony Giddens: „v okamžiku, kdy je mnoho aspektů modernity globalizováno, se nikdo nemůže vyvázat z abstraktních systémů, které jsou obsaženy v moderních institucích.“ A tak zatímco na jedné straně hrozí globalizovaná modernita mnoha riziky a utváří stále komplexnější a proměnlivější obraz světa, na straně druhé právě tato modernita dává jedincům nové dynamické jistoty a příležitosti pro aktivní participaci na kulturní, občanské i ekonomické dimenzi společnosti, která skýtá jedinečnou možnost překonat danosti svých lokálních kontextů života a žít sebe-vědomý život založe-

33 Podle Reich, R. B.: *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha, Prostor, 1995.

ný na aktivní a reflexivním vztahu ke světu. Atributy vzdělání, znalostí či funkčních vlastností „symbolického analytika“, aktivního, morálního a zodpovědného občanského přístupu ke společnosti či tolerance v multikulturním společenství – to vše by mělo konstituovat osobnost takového občana v globální společnosti.

Národní vzdělávací (výchovné) systémy jsou, jak již bylo naznačeno, také důležitým nástrojem státu na budování občanské loajality prostřednictvím formování identity občanů. Transformace těchto systémů musí tak jít souběžně s redefinicí institucionální struktury současných států, protože tradiční instituce a tradiční pojetí (liberální) demokracie a člověka jako takového, jak již bylo naznačeno, ne zcela reflektují komplexnost reality tohoto světa a posuny v jeho chápání. Tyto výzvy musí být náležitě uchopeny v kontextu aktualizovaného chápání liberalismu opřené o kulturní kontext a dualitu politické a kulturní zakotvenosti občana ve smyslu nastíněném výše.

To ovšem znamená další požadavek na změnu těchto „národních výchovných systémů“ – požadavek na umožnění vícevrstevnatého rozvíjení identity každého jednotlivce. Jeho identitu je potřeba vymezit jinak a neomezovat ji na zjednodušené schéma jediné homogenní totožnosti občana. Je zde zmíněný podnětný koncept duality identity v doplňujícím se vztahu její politické a kulturní dimenze. Tento koncept, jenž je prosazován v tomto článku také v případě Evropské unie, je ještě potřeba uvést do souvislostí plurality identity v její kulturní dimenzi. Robert E. Gamer v návaznosti na studii Williama Kornhausera říká, že je možné rozlišit přístupy lidí ke své identitě podle prostředí v němž vyrůstali a potkávali se s jinými lidmi. Tak lidé, kteří jsou vystaveni kontaktům se členy různorodých etnických, třídních, regionálních a jiných skupin – tedy „*protínajícím rozštěpením*“ („*crosscutting cleavages*“) – již od raného dětství, mají větší šanci, že vyrostou v osoby, jež jsou schopny porozumět potřebám a idejím jiných skupin. Oproti tomu osoba vystavená jen její vlastní kulturní, regionální, náboženské, a etnické skupině – tedy „*kumulativním rozštěpením*“ („*cumulative cleavages*“) – bude mnohem spíše rozumět jen potřebám právě této skupiny. Tato „rozštěpení“ znamenají rozdělení či rozčlenění. „Protínající rozštěpení“ pak umožňují jedinci „protnout“ tato skupinová rozdělení a získávat znalosti v kontaktech s lidmi jiné skupinové příslušnosti. Oproti tomu „kumulativní rozštěpení“ podporují akumulaci oněch rozdělení všude kolem osobnosti daného jedince, odtínají jej tak od kontaktů s jinými skupinami.³⁴

Formování těchto rozštěpení je záležitostí celého výchovného systému – jeho nejvýznamnějšími prvky jsou zcela jistě rodina a škola. Vztah jedince ke společnosti a životu je formován prakticky ihned od chvíle, kdy začne komunikovat – jak dovozuje Gamer: „To, jak je dítě vystaveno různě kombinovaným hodnotám členů rodiny a spolužáků, jej pravděpodobně naučí kdo jsou „přátelé“ a „nepřátelé“. Jednoduše řečeno, dítě se učí, že vláda by měla pomoci vybraným politickým seskupením – ať to jsou seskupení regionální, kmenová, etnická, náboženská, kulturní, zaměstnanecká či třídní. Rané vzdělávání nám pomáhá vybrat si seskupení, se kterými se budeme identifikovat, a je pravděpodobné, že tato identifikace nám vydrží po celý život.“³⁵ Vliv společenských institucí na utváření naší identity a vztahu k životu se ovšem samozřejmě neomezuje na rodinu a školu, ale do tohoto procesu vstupuje mnoho dalších sociálních aktérů, vedle různých dalších forem školního vzdělávání, je to například zaměstnání či služba v armádě. Tyto instituce, jak dále dodává Gamer, „nás mohou buď vystavit nebo naopak izolovat od různých skupin. Národ sám o sobě je skupinou, se kterou se jedinec může či nemusí identifikovat. Jiné skupiny, se kterými se identifikuje mohou ležet zcela uvnitř národa, nebo také zahrnovat členy zpoza národního rámce.

34 Viz Gamer, R. E.: Governments and Politics. In: *Changing World*, WCB Dubuque, Iowa, 1994, str. 181.

35 Tamtéž; str. 179.

V každém případě, loajalita k svému národu a k jiným skupinám může v určitých případech kolidovat. Někteří lidé mají problém s řešením takových konfliktů, zatímco jiní se snaží je urovnat. A někteří lidé vidí určité skupiny jako smrtelné nepřátele, s kterými není možno přistoupit na žádný kompromis, zatímco jiní nikdy nepřijmou takový nesmířitelný postoj k akomodaci vztahů s jinou skupinou za vlastní.³⁶

Stále jsme tedy u humanitního ideálu svobodného jedince s aktivním přístupem k poznávání světa a k participaci na jeho utváření na principech rovnosti šancí a solidarity – jde ale o jeho aktualizaci, protože původní univerzalismus osvícenského světového názoru zasahoval i do roviny kulturní identity a působil tak na její homogenizaci: „jiné osvícenství již nebude hledat osvobození jednotlivce do postavení světoobčana v jeho vyvázání ze zvláštních skupinových vazeb a v zaujetí domněle nestranné, universalistické perspektivy, nýbrž v jeho schopnosti neustále získávat kritický odstup k partikulárním stanoviskům prostřednictvím jejich vzájemného porovnávání, konfrontace a propojování. Pro pěstování takového postoje je třeba, aby se v jednotlivci a společnosti rozvíjela mnohost zvláštních skupinových příslušností, které se nevylučují, ale skládají a překrývají. Žádné z nich nemá být dána možnost, aby si pro sebe uzurpovala celé sociální či individuální pole tak, jak se o to pokouší příslušnost k národu.“³⁷ Pěstování takového postoje jednotlivce ke společnosti definované jako stálé budování „dynamické rovnováhy“ mezi idejemi a zájmy jednotlivých kulturních komunit stejně jako mezi jeho občansko-politickou a skupinově-kulturní identitou by mělo být jedním z podstatných principů celého systému vzdělávání.

V Evropě se určité změny ve výchovných systémech v širokém slova smyslu začínají dít. V rámci Evropské unie vznikají dlouhodoběji iniciativy, které směřují k rozvíjení některých klíčových schopností a příležitostí k participaci občanů na informační společnosti. Takzvaná „lisabonská strategie“, vytyčená na summitu v Lisabonu na jaře roku 2000, stanovuje ambiciózní cíl, „aby se Evropa do roku 2010 stala ve světě nejvíce konkurenceschopnou a nejdynamičtější ekonomikou založenou na znalostech, schopnou udržitelného ekonomického růstu s více a lepšími pracovními příležitostmi a velkorysejší sociální soudržností.“ Tento summit nastartoval určitý proces transformace Unie na informační společnost v mnoha ohledech, když inicioval mnohé aktivity v oblasti celoživotního vzdělávání či podpory informační gramotnosti a přístupu k informačním technologiím (iniciativa eE urope).

Tyto aktivity Unie mají stále však jen málo vlivu na vnitřní národní vzdělávací politiky. Ty jsou tradičně citlivou doménou působnosti jednotlivých států pomáhající udržovat vliv nad svým územím pomocí zesilování národního cítění svých občanů. Vcelku pochopitelná starost státu o loajalitu svého obyvatelstva přerůstá v dnes již neudržitelnou nadměrnou ingerenci do osobní sféry kulturní identity jednotlivých občanů, již spojují s identitou politikou. Je výzvou pro Evropskou unii i jednotlivé členské státy, aby uvolnily tento exkluzivní nárok na identitu občana a daly větší průchod přirozené kulturní různorodosti Evropy, která však přesto může disponovat určitou zastřešující institucionální strukturou. Musí jen existovat institucionalizovaný proces vydělování politické procedurální vrstvy od kulturní vrstvy specifických charakteristik.

Určité náznaky takových institucí se v EU objevují. Už samotný vztah nadnárodního a mezistátního principu rozhodování v Unii vytváří určité napětí, jež působí v důsledku pozitivně na neustálé kritické zhodnocování přijímaných pravidel a rozhodnutí i na uplatňování principu subsidiarity. Další pokusy o institucionální reformy v tomto duchu se vyvíjejí: summit EU v Kolíně nad Rýnem poprvé povolal k vytvoření návrhu významného dokumentu Unie – Charty základních práv – specifické fórum, jež mělo zajistit *vícevrstevnatý*

36 Tamtéž; str. 179.

37 Barša, P.– Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK Brno, 1999, str. 17.

dialog v této oblasti – takzvaný Konvent. Aplikace tohoto fóra také při dalším pokusu o vytvoření rozporuplného a přitom klíčového dokumentu, ústavy EU, je výrazem toho, že se tato instituce stává významným prvkem v rozhodování o zásadních otázkách směřování Unie.

Výzvy pro cestu Evropy do informační společnosti

Evropa tedy stojí před zásadní výzvou – čelit procesům globalizace a vyrovnat se s realitou informační společnosti při zachování hodnot a principů, na kterých je postavena evropská civilizace i jednotlivé kulturní komunity, z nichž sestává. Odpovědí na tuto výzvu musí být podle mého názoru redefinice identity evropského občanství tak, aby jeho jednou vrstvou byla výrazná evropská identita procedurálního charakteru a vrstvou druhou bylo specifické kulturní zakotvení každého občana. V přímé souvislosti však tato výzva znamená požadavek redefinice (národních) vzdělávacích systémů, jež musí umožnit každému občanovi plně participovat v informační společnosti a seberealizovat se v této vícevrstevnaté identitě.

Ve světle slábnoucí schopnosti národního státu zajistit vhodnou institucionální strukturou pro život občanské společnosti tváří v tvář procesům globalizace je nutné přistoupit k redefinici těchto institucionálních struktur stejně jako k „národním“ výchovným systémům. Globalizační procesy nelze zastavit. Na druhé straně však nelze dopustit naprostou erozi demokratických institucí (postavených nyní na strukturách národních států) či úpadek jejich reálné schopnosti účinně spravovat veřejné záležitosti na daném teritoriu. Dlouhodobé hledání nové funkční institucionální struktury Evropské unie, která je určitou odpovědí na některé výzvy globalizace, naznačuje, že je potřeba zásadněji změnit přístup k redefinici institucí demokratické společnosti v Evropě.

Bylo řečeno, že kulturní identita (chápaná ve smyslu eticko-kulturní identity vymezené výše) je dnes stále doménou vymezovanou především národní příslušností a stále pevně stráženu národními státy. Evropská dimenze identity však nemá směřovat k nivelizaci národních identit na jedinou celoevropskou, ale naopak přidává k ní specifickou rovinu identity eticko-politické, jež dává prostor k mnohem širšímu a svobodnějšímu zakotvení příslušnosti každého jednotlivého občana. Evropská identita v tomto smyslu jednoznačně *rozšiřuje* svobodu a práva občana. Nicméně evropský institucionální systém zatím nedospěl do fáze, kdy by se k takovéto dualitě identity jednoznačně přihlásil a prosazování její evropské dimenze se setkává s rozpaky. Institucionální uspořádání celé Evropské unie prochází rozsáhlou transformací, a to mnohdy velmi strastiplnou, jak můžeme vidět i z vývoje schvalování ústavy EU. Hledání nové společenské struktury však není aktivitou s pevně daným cílem, ale v informační společnosti může být chápáno jedině jako permanentní proces kritického demokratického dialogu, fungujícího v určitém institucionálním rámci. Tento rámec by měl vydělovat politickou identitu univerzálních pravidel od kulturní identity specifické zakotvenosti – přitom však právě toto vydělování a tedy celý institucionální rámec musí také podléhat kritickému zhodnocování v demokratickém procesu formující se aktualizované evropské institucionální struktury.

Podle mého názoru obsahuje Evropská unie ve své dnešní vývojové dynamice významný potenciál pro formování mechanismů soužití různých kulturních komunit, potenciál vycházející především z demokratické kultury občanské společnosti a založený především na vzdělaných občanech aktivně se podílejících na utváření této multikulturní společnosti. Využití tohoto potenciálu si ovšem žádá redefinici přístupu k vzdělávání v jednotlivých evropských státech. Je nezbytné Gellnerem popisovaný „národní výchovný systém“ aktualizovat či

nahradit systémem, který bude podporovat schopnost participace jedince v informační společnosti. Je možné, aby vzdělávací systém podporoval schopnosti komunikace jedince, aniž by nutně degradoval jeho identitu. Není nutné oprošťovat výchovné systémy ani od kulturních aspektů a je tak možné nechat větší prostor pro sebeurčení jednotlivců. Nezbytným prvkem takového systému je budování respektu, úcty a pochopení nejen pro (na daném území) majoritní kulturu, ale také pro kultury jiné, odlišné.

Evropská unie, jak již bylo naznačeno, by zde mohla být podnětným příkladem společenství spojeného na základě společně sdílených hodnot vydělovaných v permanentním demokratickém dialogu z různorodých kulturních identit založených zejména v národních identitách jejích členských států. A další rozšíření tohoto procesu na širší okruh různě vymezených zainteresovaných kulturních komunit mimo rámec národních států je výzvou pro Evropskou unii, jakožto jedinečné multikulturní společenství. Je to zřetelně výzva znamenající aktualizaci či novou definici některých koncepcí a politik, jež jsou nejen v kompetenci Evropské unie, ale spadají také pod pravomoc jednotlivých členských států – jedná se zejména o vzdělávací, v širším kontextu výchovné, systémy, jež jsou stále téměř výhradní doménou národních států. Posun zaměření těchto systémů směrem k novému, vícevrstvému chápání identity občana a podpoře jeho širě chápané gramotnosti, jež mu umožní účastnit se aktivně na rozvoji občanské společnosti, je východiskem k takové redefinici institucionální struktury Evropské unie, jež jí a jejím občanům umožní čelit rizikům globalizace a zároveň využít potenciál mechanismů informační společnosti. Shrnu-li výše řečené, aktualizované vymezení institucí pro Evropu v informační společnosti se musí opírat o tři základní kameny: redefinici identity občanů evropských států směrem k duální identitě, jak byla popsána výše; aktualizaci vzdělávacích a výchovných systémů jednotlivých států, aby podpořily tuto novou náplň občanství; a komplexní aktivity k zvýšení možností participace občanů v mechanismech informační společnosti, tedy zejména podporu informační gramotnosti.

Abstract

Article considers various aspects of development of the nation-state in the time of modernity as well as implications for institutional settings of liberal democratic nation-state facing process of globalization and new mechanisms brought by the information society. On this basis situation of Europe and especially of the European Union, as a unique multi-cultural institutional structure, is examined taking into account especially question of European identity in contrast to cultural diversity of Europe.

As a core matter this article argues that a solution for Europe could be in an attempt to redefine concept of identity of individual citizens of European states. Following Habermas' theory, this article explains that this new concept could be understood as forming a dual identity of citizen – one of its dimensions being universal political embedding in common values of the society, while the other one being rooted in cultural particularity of citizen's community, with possibility of connecting it to more cultural contexts. As the political dimension of the identity can never be completely separated from the cultural context from which it emerges, it must be emphasised that this level of identity must be understood as permanent process of democratic dialogue based on all representative cultural contexts of the society.

New institutional structure of Europe must be based on three pillars in order to deal successfully with challenges of the information society and globalization: redefinition of identity of European citizens in terms of dual identity as mentioned above; actualisation of

educational systems in order to support this redefined content of citizenship; and finally activities to support possibilities of citizens' participation in the information society mechanisms, particularly support of the information literacy.